

ЕТИЧКА РАЗМАТРАЊА КОНЦЕПТА „ДРЖАВЕ СИГУРНОСТИ“

Дејан Д. Симић
Универзитет у Нишу, Правни факултет

Савремени безбедносни изазови и ризици поново нас враћају заборављеним етичким дискурсима о „држави сигурности“. Колико год да човечанство напредује у освајању простора свеколике сигурности и безбедности човека, утолико нас с друге стране изненаде ризици који показују рањивост сваке па и савремене државе. Стога смо у раду разматрали класичне моделе државе сигурности Аристотела, Макијавелија, Хобса, Русоа и Канта, актуелизовали Кантов концепт „вечног мира“, указали на развој и изазове савремене државе, представили предмет регула државе сигурности и на крају поентирали са етичким дискурсом о правној култури државе сигурности. Овај рад такође заобилази преплављена позитивно-правна и дескриптивна разматрања државе и афирмише запостављена етичка преиспитивања не само државе него свих сфера друштвеног живота.

Кључне речи: држава, сигурност, етика, вредности, добра, права човека

Класична етика државе сигурности

Етика државе увек полази од дуалне функције државе. Једна је држава као реализација индивидуалних врлина појединца а друга је држава као „нужно зло“ које има лоше исходиште супротно општим, посебним и појединачним вредностима и интересима заједнице: дакле држава као „опште добро“ и држава као „нужно зло“. Етос државне заједнице треба да подразумева етичку државу чија је једина сврха добро за појединце, групе и заједницу у целини.

Морално односно етичко просуђивање државе има своју практичну а и теоријску мисао. Античко наслеђе нам говори о јединству етике и полиса, те је стога полис био етичка заједница слободних и равноправних који су се у променљивим односима у друштву одлучивали имајући у виду шта је добро за заједницу а шта није. Свака одлука имала је првенствено етички карактер. Аристотелова етика¹ увек је била саставни део политике полиса уз неизбежну економику и политику. Етика је подразумевала учење о посебним врлинама појединаца а политика полиса, града-државе значила је имплементацију тих врлина на нивоу општости заједнице. Стога држава постоји не само због заједничког живота, већ ради живота према моралним

¹ упореди: Аристотел, Никомахова етика, Утопија, Београд, 2009.

законима јер град-држава обезбеђује остварење моралног живота. Дакле, морализована држава у античко време представљала је практичну мудрост као истинску способност деловања и понашања уз правилно-морално расуђивање шта је за човека добро или зло. Дакле, није могуће имати моралност без разборитости као што није могуће имати разборитост без моралних квалитета.

Поред јединства морала и политике, морала и права, антика познаје јединство друштва и полиса. Морално деловање друштва услов је за телеолошко етичку суштину града-државе односно античког полиса. Полис и праксис нужно су и етос заједнице који се преко паидеје (идеал образовања) материјализује у целокупан циљ заједнице.²

Макијавели се сматра историјским међашем у разматрању етике и државе. Он је под утицајем околности стварања националних држава у западној Европи и опасности која је претила од стране Отоманске империје, створио концепцију „државног разлога“ или „државу нужде“ која ће ослободити владоца моралних обзира у конституисању државе и обликовању власти без етичких и вредносних обзира. Стога Макијавелијева формула да „циљ оправдава средства“ историјски детерминисана. Сагласно томе основна преокупација Макијавелија је стварање, одржање и уважање владареве државне моћи без моралних обзира а имајући у виду околности већ насталих националних држава, феудалног партикуларизама и историјске околности освајања са истока.³

Док се концепција Макијавелија заснивала на самоодржању владара и државе, код Томаса Хобса ради се о самоодржању индивидуа путем јаке државе. Хобс утемељује нужност постојања државе која ће превладати природно стање у коме влада „рат свих против свију“ и у коме је „човек човеку вук“. У природном стању нема сигурности и безбедности за човека који је изложен конфликтима и посесијама других у његово право. Шта више, страх од насилне смрти наводи човека да тежи миру. „Страсти које човека наводе на мир – страх од смрти, жеља за стварима које живот чине удобним, и нада да радиношћу може да их добије. Разум сугерише погодне мировне клаузуле с којима људи могу да се сагласе, а оне се другим риечима називају природним законима.“⁴

Хобс даје једну противречну антропологију: жеља за миром исто је толико снажна као воља за моћи. Према концепцији коју продукује Хобс, људи се одричу слободу у природном стању да би се потчинили апсолутној држави, коју Хобс назива Левијатан, чудовиште, смртни бог. Дакле, ослобађајући се насилне смрти, човек индивидуа је разменио слободу за покорност држави: држава њему мир и сигурност, а он држави преноси слободу да се она стара за њега. Тако појединац добија слободу и физичко-духовни интегритет, а држава га чува од других и осигурава уговоре који међусобно људи склапају у грађанској сфери економског живота. У испољавању апсолутне власти Левијатана према поданицима нема милости. Иако је мир сам по себи морална вредност и добро заједнице и једино место Хобсове етике државности, ипак, се ту прича о моралној димензији владања завршава. Јер, ослобађајући се из природног стања и добијајући сигурност, човеку се испречава друго зло а то је покорност апсолутном ауторитету државе.

² Миловић, М, Етика и дискурс, ФДС, Београд, 1993, 22-25.

³ упореди: Макијавели, Власалац, Дерета, Београд, 2005.

⁴ уп. Hobs, Levijatan, Београд, 2011.

Лок је реконструисао сасвим супротну етику државе у односу на робусну државу Томаса Хобса. Грађанско стање државе настаје да би се осигурале и прошириле већ постојеће слободе и права које су обитавале у природном стању. Према Џону Локу, држава се успоставља ради афирмације и надоградње природног стања. Она је легитимна влада, влада која се конституише „по пристанку друштва“.⁵ Таква држава је либерална јер је њен домен захватања у друштвене интересе омеђен поштовањем људских права и слобода. Стога је и Локова концепција државе не само легитимна, и либерална већ и етичка држава која институционализује моралност друштвеног поверења. Етичка легитимација поретка државе од стране друштва је основа Локове концепције. Моралност друштва је предуслов за етику владања и моралне обавезности државних одлука.

Кантов модел „вечног мира“ и стабилност државе/друштва

Морални развој човека у односу на природу представља процес морализације или етичког идентитета у односу на природну датост. На тај начин човек постаје средиште света. Уколико сам може да понесе моралну одговорност за своје чињење „то јест уколико од њега самога као моралног бића може да започне један нови ред, низ и поредак, то јест, процес људског деловања које отвара ново поље и утемељује специфично подручје могућности једног еминентног људског начина опстанка“.⁶ Мир као опште добро и општа друштвена и правна вредност разматра се на два нивоа један је унутардржавни а други међудржавни. Данашњи свет је преплављен безбедносним ризицима, и стога су наша етичка разматрања државе од великог значаја. Кантов филозофско-етички концепт „вечног мира“ међу државама је значајна филозофско правна и етичко правна студија о мирним односима међу државама.⁷

Односи између држава треба да буду засновани на неким основним полазишцима: ниједну самосталну државу друга држава не може наследити, нити заменити а још мање купити и даривати; држава се не сме задуживати због спољашњих државних размирица; стајаћа војска треба временом да нестане; ниједна држава се не сме намерно уплитати у уређење и управљање друге.⁸ Основне принципе и елементе вечног мира, Кант изводи из следећих поставки: грађанско друштво у свакој од држава треба да буде републиканско у коме општи јавни интерес и опште добро представљају окосницу; међународно прво мора да се заснива на либерализму слободних држава; право грађана света треба да се заснива на гостопримству, пријатељству и братству а не на непријатељству према странцима. Слога, сагласност међу државама чувају вечни мир. Према томе, можемо поентирати сматрајући да је Кант утемељио неке духовне, моралне и правне вредности и добра која чине садржину вечног мира, а вечни мир гаранцију добробити међународних односа.

⁵ уп. Лок, Две расправе о влади, Утопија Београд, 2002.

⁶ Кант, Заснивање метафизике морала, Бигз, Београд, 1981, стр. 106.

⁷ Кант Имануел, Ум и слобода, Београд, 1974, стр. 123.

⁸ Кант, исто, стр. 138-139.

Код Канта се јасно може разазнати антиномија, „морална аутономија“ - „морална хетерономија“. Морална аутономија означава самозакондавство и она је основа моралне личности у човеку и основа интерне етичности државе. Ако се овај појам примени на државу, онда треба констатовати, под аргументацијом „вечног мира“, да државе имају своју моралну аутономију у односу на друге државе. Морална хетерономија је „неправи принцип моралности“, јер спољашња воља намеће моралне обзире и слама моралну аутономију.

Држава сигурности и развој државе

У модерној европској историји, уочавају се значајне фазе развоја државе. Прва фаза је „држава сигурности“ коју је утемељио Томас Хобс, друга фаза је фаза „либералне државе“ која представља брану од апсолутне, ауторитарне државе, трећа фаза је фаза „правне државе“, четврта фаза је „демократска држава“ која уводи опште право гласа, политичку једнакост и утемељује своју легитимност народном вољом. Пета фаза је „социјална држава благостања“ која обезбеђује стандард и квалитет живота, а шеста „еколошка држава“ која треба да штити животну околину против загађивања и прекомерног коришћења ресурса. Подела је аналитичка и у пресеку савремених држава не може се разазнати свака од ових фаза као једна димензија. Савремена држава пре свега треба да буде држава сигурности али и либерална, демократска и социјална. Држава сигурности је предуслов за грађански мир и за практиковање слобода и права. Међутим, може ли било која од наведених концепција државе да функционише ако није уређена безбедна држава у којој грађански мир представља основно добро заједнице? Погрешно се претпостављало да једна фаза смењују другу, већ се ради о еволуцији државе и свака од ових фаза представља један градивни системски елеменат државе.

Не може постојати ни либерална, ни правна, ни демократска ни социјална ни еколошка држава ако није осигурана механизмима за њено опстајање. Ризици од конфликтних и насилних односа постоје унутар сваког стадијума садржинског квалитета држава. Модел или концепт сигурности је основни предуслов и претпоставка за стабилност, функционалност и развој либералног, правног, демократског, социјалног и еколошког супстрата или слоја државе. Не може човек практиковати слободу, ни право, ни демократију уколико не постоји сигуран, обезбеђен и уређен миран однос између актера државне заједнице. Стога је концепт сигурности не само претпоставка него и опште место за постојање савремених држава, и не само опште место него и опште јавно добро сваке заједнице. На нивоу либералног супстрата државе, појединац мора имати сигурност у практиковању слободе. У правној држави нема гаранције људских права и поделе власти, ако не постоји правна сигурност и плурализам моћи и интереса коју обезбеђују једнакост свих пред законом. Нема демократије у држави ако су размирице између политичких актера толико изражене да угрожавају слободу избора и права гласа. Да би се обезбедила слобода аутономне воље у сваком друштву, мора постојати сигурност изражавања воље кроз институције а да носилац воље није под претњом, принудом или манипулацијом артикулисао вољу. Уколико у друштву не постоји јасна морална норма

шта је добро а шта није добро, шта је вредност а шта није, уколико не постоји минимум сагласности око моралних темеља државне заједнице, онда се улази у стање моралне и правне аномије, несигурности и неизвесности, а тиме и несигурности људи.

Према томе, а на трагу изнетих аргумената, савремена држава је либерална, правна, демократска, социјална и еколошка, а свако изнето обележје државе изложено је ризицима узурпације, злоупотребе, силе и неконтролисане моћи. Зато савремена држава мора превасходно бити држава сигурности без обзира на идеолошко или политичко обележје.

Наведена идеолошка, доктринарна обележја државе овако кумулативно узета обезбеђују концепт државе сигурности. Такав концепт компрехензивне идеолошке и доктринарне државе ствара универзални етички концепт грађанства. Класична концепција суверене државе сигурности која се брине за мир и физичко-духовни интегритет човека и грађанина надограђена је доктринарно-идеолошком компрехензијом и узима у обзир свеобухватан концепт безбедности на различитим секторима човекове практичне делатности, која поред правног аспекта сигурности и извесности, подразумева и сигурност егзистенцијалног стандарда која се односи на сигурност и извесност радног места и правичнија редистрибуција тржишних императива, аутономију професије и заштиту и гаранцију људских права.

Изазови „државе сигурности“

Полазимо од становишта антропологије државе која се темељи на различитим схватањима човека, од оних да је човек у основи добро биће, до оних која сматрају да у човеку има нешто зло и лоше. Ова друга тврдња о несавршеној природи човека сматра да је човек са својим поривима, похлепом, пороцима, агресивном природом потенцијална опасност за сигурност других људи и заједнице као целине. То је истовремено увертира за конфликтне и насилне односе човека на свим нивоима општости. Уколико човек није отишао даље од своје природе и прихватио моралне стандарде културе и друштва, он није интегрисан у уређен нормативни поредак, и представља извор девијантности и аморалности. „Претпоставка грађанске правне културе јесте изграђена рационално-хуманистичка етика, која у нашим условима није само дефицитарна него се једва распознаје тек у појединачним напорима друштвених актера. Правна култура српског друштва обележена је нормативном аномијом која се посебно изражава као морални анархизам, морални релативизам и моралистички партикуларизам.“⁹

Због тога свака држава мора да има изграђен систем прво моралне, а затим и правне социјализације који је неопходан за складно функционисање и развој. Уколико су аморална понашања учесталија и масовнија онда уопштавање може наставити до нивоа колективне моралне свести друштва, а то је онда заиста сигурносни изазов за подељеност, посесивност, конфликтност друштва и разни облици насиља.

⁹ Ковачевић, С, Транзиција у демократију – трансформација друштва и консолидација демократије, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, 2015, стр. 169.

Начин на који човек мисли и говори има свој исход у понашању. Језик мржње и етикетирања говори много о томе какво је друштво у коме човек живи. Опште је место да ратови прво почињу у главама великих људи који лако убеде своје следбенике да преузму конфликтно логику а тиме и конфликтно понашање. На овај начин се ствара атмосфера страха, несигурности, стање у коме царују пороци а врлине се потискују.

Становиште моралне колективне антропологије превазилази појединачну и групну раван унутар држава, и претпоставља опште и глобалне ризике и несигурности. Савремени свет обилује сигурносним изазовима са којима се суочава данашња држава. Унутрашњи конфликти и сецесионистички покрети, ратови између држава, међународни тероризам, употреба нелегалне и нелегитимне силе у међународним односима, кршења људских права и слобода, криза демократије и успињање отуђене аутократске аристократије, сиромаштво и масовне епидемије, уништавање или енормно експлоатисање природних ресурса – све су то сигурносни изазови који захтевају уједињену активност држава ка међународном миру и стабилности. Хладноратовски период је период биполарности два света и сваки од њих је имао свој систем сигурности, али на глобалном плану, сама могућност конфронтације великих сила довела би до биолошког опстанка човечанства. Данашњи мултиполарни свет је препун ратних конфликата, трке за оскудним ресурсима, борбе за независност или порива за доминацијом.

Сваки од постојећих нормативних поретка друштва (морал, обичаји, традиција, идеологија, право, политика, религија, култура), представља систем норми које треба да буду у међусобној конгруенцији. Уколико етички дискурс није саобразан другим врстама друштвених норми, онда је концепт свеколике сигурности стављен под знаком питања па стога царују друге врсте „неморалног морала“. Терористички напади који су преплавили свет натерали су државе да појачају политику сигурности, али јачање државних прерогатива силе може значити и ограничавање слободе оних који желе да живе у добром и уређеном друштву.

Глобално „ризично друштво“¹⁰ Урлиха Бека није само ризично од рата и тероризма, него је ризично по здравље човека, промена образаца рада, све већу несигурност радног места, опадање утицаја традиције на самоидентитет. Нова глобализација је подједнако, ако не и више у односу на раније глобалне оквире, ризична. Брзе промене које не могу да прате појединци, неједнакост, глобалне поделе и конфронтације намећу потребу за новим међународним односима. Политика „глобалне правде“ која ће превазићи све сигурносне изазове треба да нас врати изворним Кантовим принципима вечног мира.

Предмет сигурносне политике државе

Једна од функција државе свакако је њена сигурносна или функција безбедности која корисно доприноси човековом достојанству и чува га од физичких, економских, социјалних, политичких и међународних ризика и изазова. Концепт сигурности не односи

¹⁰ uporedi, Bek, Urluh, Rizično društvo, Filip Višnjić, Beograd, 2001.

се само на физички и духовни интегритет човека односно на ратну опасност, него се односи на далекосежну стабилност у појединачном, егзистенцијално-социјалном, економском, политичком ризику у којем човек може да се нађе. На широком спектру човекове делатности постоје ризици, неизвесности, страхови, непредвидивост.

Традиционално схватање сигурности као сигурност од рата и насиља, силе и моћи, мора се у најмању руку проширити баш онако како се усложњавају друштвени односи а процеси одлука постају све више комплексни. Хобсов систем сигурности више не прати савремено друштво, па, стога, и етика сигурности мора пратити савремено токове. Несигурност почев од директних претњи (сила, насиље, индоктринација), преко пресије ауторитарних режима, преко сиромаштва и егзистенцијалне беде и несигурности је живот у стрепњи, страху, неизвесности, живот изложен ризицима и претњама. Сигурност је стално премство, стање будности и важности у сваком друштву, егзистенцијална слобода од детерминишуће нестабилности, практиковање могућности избора као консеквенце сигурности. Ако је сигурност постојана и приоритет друштва и државе у целини онда она означава заштиту основних добара и вредности заједнице: човеков лични, физички, духовни и егзистенцијални дигнитет, његово достојанство личности. Сигурност је претпоставка развијених, нормативно уређених (моралом и правом) структура и односа толеранције, поштовање људских права и слобода човека (правна култура). Политика државне сигурности мора створити превентивне процесе социјализације и морализације друштва. Без минимума сагласности о томе шта је добро, а шта није, шта је вредност а шта није, без разликовања порока и врлина, без адекватног васпитања и образовања које почиње још у колевци, дакле без свега тога друштво није умрежено друштвеним нормама морала и права које је засновано на етици. Значајан показатељ сигурности живота људи су принципи једнакости и слободе, принципи људског достојанства, принципи толеранције. Пошто ниједно друштво није безконфликтно, потребна је социјализација, морализација и институционализација конфликта кроз мирне процедуре разборитог и отвореног дијалога, расправе и одлучивање. Превентива преко социјализације и имплементација преко пацификовања конфликта кроз легалне и легитимне институције – показатељи су изгледно и дугорочно стабилног друштва. Изгледно запослења и стабилност радног места су такође индикатори сигурности запослених јер је радни однос основни друштвени однос, и најбитнији садржај грађанског друштва. Према томе, укупан човеков праксис, његово укупно деловање у заједници подједнако је изложено ризицима, претњама, а са њима и анксиозна стања која човека чине несигурним за неизвесна будућа догађања.

Правна култура сигурности

Правна култура сигурности је посебан аспект правне културе једног друштва и има два значења. Једно је објективистичко и подразумева реалистичне, дате и задате, околности у којима људи стварно живе и који хетерономно постају садржај његове свести. Такве околности су настале тако што су традиционално наслеђене или су производ укупних односа и начина живота, а вероватно и једно и друго. Ако је друштво етички саморефлексиивно и одговорно, здраво друштво, онда ће оно на-

метати обрасце и моделе понашања који не престављају претњу функционисању самог тог друштва. Уколико је друштво у прелазним раздобљима кад стари начин мишљења и понашања није изчезао а нови се још није устоличио у свести људи, онда је то погодно тло за различите турбуленције у друштву.

Друго значење се односи на субјективно доживљену објективност друштвених и моралних датости друштва. Доживљај може бити мање или више субјективан или објективизован, али доживљај стабилности друштвених догађаја индикују сигурност у укупном смислу. На жалост, стање у друштву се прелама у свести појединца и група, те је свака реакција на нестабилне друштвене односе праћена дезоријентацијом, страхом и неизвесношћу. Посебно када се цео један згуснути историјски и политички процес „свали“ на леђа неколико генерација, који су сведени на објекте утицаја, док субјекти креирају политику у закулисним котеријама далеко од очију и ушију јавности.

Правна култура понашања је цивилна, превентивно социјализована и функционална улога понашања која своје како индивидуално тако и групно деловање усаглашава са максимама морала и етичности пре него правним нормама. Уколико друштво није прихватило рационално-хуманистички модел етичке заснованости права, онда реална друштвена етика постаје сувише реална и неподударна са очекиваним понашањем појединца.

Према томе, колико год да су важне мере и поступци државе на очувању сигурности друштва, толико су са друге стране важна и сама (појединачна и колективна) понашања актера у свакодневном животу. Речено на почетку аристотеловском аргументацијом, без етичког друштва нема ни етичке државе. Њихова међузависност је гаранција стабилности и на спољњем и на унутрашњем плану, на индивидуалном и колективном нивоу.

Етика људских права и слобода претпоставља се као опште добро друштва, заједнице и државе. Етички стандард правичности, толеранције, достојанства и људских права представља непремостиву границу сваке власти у сферу аутономне етике појединца. На овај начин демократија постаје примењена правда. Јединствени концепт универзалног демократског грађанства подразумева заштиту основних, личних, грађанских, социјалних, политичких и нових права и слобода које се синтетизују у обрасцу универзалног грађанства а реализују у општем концепту демократске, праведне и етичке заједнице као темеља државе.

Закључак

Концепт „државе сигурности“ развијао се и мењао под утицајем историјских, идеолошких и политичких околности, мењајући своју концепцију. Класичну концепцију државе сигурности теоријски и етички утемељујемо у Хобсовом делу Левијатан, који симболизује модел државе која обезбеђује мир и уговорне односе. Етичка дилема која се поставља јесте та, да се утврди, до које мере апсолутистички левијатан може интервенисати у регулацију односа међу људима. Држава која нема своју границу интервенције и која нема препознатљиве функције у друштву ризикује да буде волунтаристичка, арбитражна, и тоталитарна. То је и основни приговор

Хобсовој концепцији. Каснији теоријски напори почев од Лока преко Канта и Хегела па све до Маршала, надоградили су етичку развојност државе обезбеђујући не само права од претеране употребе силе, него и надограђујући идеолошку структуру државе са либералним, демократским, социјалним и еколошким обележјима. Основна теза овог рада је да хуманистичка етика прожета кроз друштвене структуре и процесе пружа довољну друштвену основу за етику државничке одговорности. Друштво које живи на принципима етике и врлине и држава која своје поступање и управљање мери етичким критеријумима довољан су гарант и основа за функционалну државу сигурности.

Литература

- [1] Аристотел, Никомахова етика, Утопија, Београд, 2009.
- [2] Миловић, М, Етика и дискурс, ФДС, Београд, 1993.
- [3] Макијавели, Власалац, Дерета, Београд, 2005.
- [4] Hobs, Levijatan, Београд, 2011.
- [5] Лок, Две расправе о влади, Утопија Београд, 2002.
- [6] Кант, Заснивање метафизике морала, Бигз, Београд, 1981.
- [7] Кант Имануел, Ум и слобода, Београд, 1974.
- [8] Ковачевић, С, Транзиција у демократију – трансформација друштва и консолидација демократије, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, 2015.
- [9] Бек, Urluh, Rizično društvo, Filip Višnjić, Beograd, 2001.